

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Dies irae: het oordeel over de doden en het paradijs in het Christendom en de Islam

van Haarlem, W.; Wiegiers, G.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

Published in

APm: Allard Pierson mededelingen

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Haarlem, W., & Wiegiers, G. (2010). Dies irae: het oordeel over de doden en het paradijs in het Christendom en de Islam. *APm: Allard Pierson mededelingen*, 101/102, 28-32.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Willem van Haarlem (Christendom) en Gerard Wiegers (Islam)

Dies Irae

Het oordeel over de doden en het Paradijs in het Christendom en de Islam

Uit Egypte stammen de oudste teksten waarin aan het toetreden tot het hiernamaals de voorwaarde verbonden wordt dat je geen zonden op je geweten hebt. Ook het Christendom en de Islam kennen leefregels die men in acht moet nemen om in de Hemel of het Paradijs te komen. Bovendien kennen deze religies ook een Dag des Oordeels waarin een collectief oordeel over de mensheid wordt geveld.

Bij een algemene vergelijking van het Christendom en de Islam als de religies van het huidige Egypte enerzijds en de Oudegyptische religie anderzijds is een aantal zaken van belang. Om te beginnen de morele leefregels van de beide eerstgenoemde religies:

DE TIEN GEBODEN (EIGENLIJK MEER 'VERBODEN') VAN HET CHRISTENDOM:

1. Vereer naast mij geen andere goden
2. Maak geen godenbeelden
3. Misbruik de naam van de Heer, uw god niet
4. Houdt de sabbat in ere, het is een heilige dag
5. Toon eerbied voor uw vader en uw moeder
6. Pleeg geen moord
7. Pleeg geen overspel
8. Steel niet
9. Leg over een ander geen valse getuigenis af
10. Zet uw zinnen niet op het huis van een ander, en evenmin op zijn vrouw, zijn slaaf, zijn slavine, zijn rund of zijn ezel, of wat hem ook maar toebehoort

DE VIJF ZUILEN VAN DE ISLAM:

1. De geloofsbelijdenis: Er is geen god behalve Allah, en Mohammed is zijn Profeet
2. De verplichting om vijf keer per dag te bidden
3. De verplichting om tijdens de heilige maand Ramadan van zonsopgang tot zonsondergang te vasten
4. De verplichting om de armen aalmoezen te geven
5. Indien mogelijk, op pelgrimage naar Mekka te gaan

VERGELIJKINGEN MET DE OUDEGYPTISCHE GODSDIENST.

Als we deze regels vergelijken met de Oudegyptische 'Negatieve Confessie' (zie blz. 3), komt als belangrijkste verschil naar voren de nadruk die erop wordt gelegd dat er maar één god is en dat die niet afgebeeld mag worden. Overeenkomsten vinden we met name in de Christelijke geboden 'Pleeg geen moord', 'Pleeg geen overspel' en 'Steel niet'.

LAATSTE OORDEEL

Als we de vergelijking van de godsdiensten verder toespitsen op het oordeel over de doden is er een groot verschil: het Christendom en de Islam maken onderscheid tussen het individuele oordeel over een persoon na zijn dood en het collectieve oordeel over levenden en doden bij het Einde der Tijden. Dit collectieve 'Laatste Oordeel' is onbekend in de Oudegyptische religie; daar telt alleen het individuele oordeel. Wat Christendom en Islam niet of in andere zin kennen is de moeilijke weg die de Oudegyptische dode ook nog af moet

leggen om in het paradijs te geraken. Het Christelijke idee van de brede, makkelijke levensweg die naar de hel leidt en het moeilijke levenspad dat naar de hemel voert, komt er misschien bij in de buurt.

HET INDIVIDUELE EN HET COLLECTIEVE OORDEEL IN HET CHRISTENDOM

In de Rooms-Katholieke kerk ligt de uitvoering van het individuele oordeel bij de apostel Petrus, die de sleutels van het Rijk der Hemelen in handen heeft. Hij zit bij de hemelpoort en zoekt van iedere overledene die daar aanklopt, in een boek op of die de hemel waard is. Zoniet, dan wordt deze de toegang ontzegd en doorverwezen naar de hel. Volgens sommige Protestants-Christelijke kerken is al bij de geboorte van een persoon voorbestemd of de ziel gered zal worden of niet. Dat kan niet veranderd worden. Deze leer noemen we ook wel de Predestinatie-leer. Bij het Laatste Oordeel, het Einde der Tijden (in het Latijn *Dies Irae*), zullen alle doden met lichaam en ziel uit hun graven herrijzen en samen met de levenden het loon voor hun levenswandel ontvangen. Vandaar dat de Christelijke kerk zich lange tijd tegen crematie heeft verzet en dit in de Islam nog steeds een taboe is. Het Laatste Oordeel wordt veelvuldig afgebeeld (afb. 1a en b en 3).

Volgens sommige tradities speelt de weegschaal, bediend door de aartsengel Michael, ook nog een rol bij het afwegen van goede en slechte daden (afb. 2). Deze symbolische rol van de weegschaal kennen we ook van beelden van de Romeinse godin Justitia als verpersoonlijking van recht en wet. Zij heeft een zwaard in de ene en een weegschaal in de andere hand en is

bovendien vaak geblinddoekt. Bovendien speelde de weegschaal een grote rol bij de Middeleeuwse heksenvervolgingen, om te bepalen of een persoon een heks was of niet. In hoeverre dit teruggaat op de rol van de weegschaal in het Oudegyptische Dodengericht is onduidelijk, maar de gelijkenis is in ieder geval duidelijk aanwezig. De Rooms-Katholieke theologie kent het Vagevuur als tijdelijke verblijfplaats, waar men gelouterd of gestraft wordt voor nog niet geheel uitgeboete zonden, al is men er in de biecht wel voor vergeven. Zodra dit is afgerond, kan

afb. 1a en 1b
Het Laatste Oordeel. Getijdenboek uit de Zuidelijke Nederlanden, 1450-1500.
Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam
hs. XX | C4, f. 57v.

men alsnog worden toegelaten tot de hemel. De Islam kent een soortgelijk idee (zie verderop in dit artikel). Niet te verwarren met het Vagevuur is het begrip 'Voorgeborchte' of 'Limbo'. Dit is de verblijfplaats van een groep zielen aan de rand van de hemel. Zij horen niet thuis in de hemel zelf, maar ook niet in het vagevuur of de hel. Doodgeborenen of kort na de geboorte ongedoopt gestorven kinderen behoren bijvoorbeeld tot die categorie. Zij hebben geen zonden kunnen begaan. Hun zielen zijn dus wel zalig geworden, maar mogen als ongedoopten niet in het aanschijn van God verkeren. Naast de duivel en zijn gevallen engelen worden de zondaars die de genade Gods hebben afgewezen, verbannen naar de 'buitenste duisternis', waar 'geween en tandengeknars' zal zijn en zij voor altijd zijn afgesneden van Gods tegenwoordigheid. Zij die de genade van God door middel van Jezus Christus hebben aangenomen zullen gerechtvaardigd zijn en het eeuwig leven beërven in de aanwezigheid van God.

HET PARADIJS OF DE HEMEL IN HET CHRISTENDOM

Het Christendom gebruikt het begrip 'Paradijs' of 'Hemel' voor de plaats waar een gerechtvaardigd persoon na zijn dood naar toe kan gaan, een plaats waar God is. Het bijbelboek de *Openbaring* van de apostel Johannes noemt het paradijs net als in het boek *Genesis* als de plek waar de 'boom des levens' staat en waaruit Adam en Eva verbannen werden. Deze locatie heeft in dit boek een plaats in de toekomstverwachting van 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' en 'het nieuwe Jeruzalem', waar God woont temidden van de zaligen die hem vereren. Volgens de *Openbaring* kunnen dood en ellende de mensen daar niet meer plagen en zullen de vrede en gerechtigheid van God er voor eeuwig heersen. Voorstellingen ervan komen vaak voor in de beeldende kunst.

DE ISLAM

De plaats en functie van de Islamitische voorstelling van de Dag des Oordeels (Arabisch: *yawm al-din*) en van de opwekking van de doden moeten gezien worden tegen de achtergrond van het uitgangspunt van de Goddelijke schepping en het menselijke groei- en ontwikkelingsproces. Het ontstaan van het leven, de geboorte, dood en leven na de dood worden in het perspectief geplaatst van een Goddelijk oordeel. Bij dit oordeel wordt de mens, die op aarde is om de almachtige en ene God te dienen, beoordeeld op zijn geloof en zijn daden. Deze voorstelling vinden we bijvoorbeeld in de volgende, kenmerkende passage uit de Koran: "O mensen, als jullie in twijfel verkeren over de opwekking? Wij hebben jullie geschapen uit aarde, daarna uit een druppel, daarna uit een bloedklonter en daarna uit een klomp vlees geschapen en ongeschapen om het jullie duidelijk te maken. En Wij laten wat Wij willen voor een vastgestelde termijn in de moederschoot verblijven. Dan brengen Wij jullie als kind tevoorschijn. Dan moeten jullie volgroeid worden. En onder jullie zijn er die weggenomen worden en onder jullie zijn er die teruggebracht worden tot de meest vernederende leeftijd zodat zij, na kennis gehad te hebben, niets meer weten. En je ziet dat de aarde verdord is, maar wanneer Wij er dan water op laten neerdalen beweegt zij zich, zwelt op en laat allerlei kostelijke soorten groeien. Dat is omdat God de waarheid is en omdat Hij de doden levend maakt en omdat Hij almachtig is, en omdat het uur komt waaraan geen twijfel is en omdat God opwekt wie in de graven zijn." (soera 22: 5-7, vertaling Fred Leemhuis).

In deze passage ligt de nadruk op de individuele levensloop van embryo tot dood en opstanding. Dit individuele leven komt uiteindelijk samen met de kosmische geschiedenis die is begonnen met de schepping van de aarde en zal eindigen met de vernietiging ervan.

HET INDIVIDUELE EN HET COLLECTIEVE OORDEEL IN DE ISLAM

Het scharniermoment in deze ontwikkeling van schepping tot vernietiging is het uur dat samenvalt met het Laatste Oordeel en de opwekking van de doden. Het geloof in de Dag des Oordeels is een van de kernpunten van de Islamitische geloofsleer. Het is verplicht hierin te geloven. Dit geloofspunt onderscheidde de Islam tevens van de heersende opvattingen in Mekka. De Dag des Oordeels wordt in de voorstellingswereld van de Islam voorafgegaan door een periode waarin zich een aantal voortekenen openbaart waaraan de mensheid het aanbreken van de laatste dagen kan herkennen zoals onder andere moreel verval, het losbreken van de volkeren *Yadjudj* en *Madjudj* (de Bijbelse Gog en Magog, soera 18: 91-100), het neerdalen van de duivel (*Dadidjaal*), het tevoorschijn komen van het Beest en de terugkeer van de profeet *Isa*, Jezus, op aarde. Ook bestaat de voorstelling van het optreden van een door God gezonden eindtijdsfiguur en heilbrenger, de rechtgeleide messiasfiguur (*al-mahdi*). Na een heftige strijd, die meestal in fysieke maar ook wel in meer geestelijke zin kan worden opgevat, zal de dag des oordeels aanbreken. Omdat de dood van een individu en het moment van het algemene oordeel niet samenvalt, doet zich de vraag voor wat het lot van lichaam en ziel van de overledenen is tot het moment waarop de Dag des Oordeels aanbreekt. De Koran gebruikt het begrip *Barzach* (zie soera 23: 100). De grondbetekenis van dit woord is 'versperring'. De ziel ontstijgt na de dood het lichaam, keert later terug naar het graf, maar kan het leven niet overdoen. In de Islam is daarom de begrafenis de enige toegestane vorm van uitvaartritueel. Het zo spoedig mogelijk uitvoeren van de begrafenis wordt gezien als het betonen van eerbied aan de dode. Crematie wordt gezien als strijdig met deze eerbied. Het cremeren wordt geassocieerd met het vuur van de Hel. Tussen begrafenis en opstanding vinden volgens klassieke, traditionele opvattingen twee gebeurtenissen plaats: de ondervraging van de overledene door twee volgens bepaalde profetische overleveringen zwarte, blauwogige engelen, aangeduid met de namen *Munkar* en *Nakir*, en als tweede de straffen van het graf. Deze engelen ondervragen de overledene omtrent zijn of haar Heer,

godsdienst en profeet. Indien het antwoord bevredigend is, maken zij volgens traditionele opvattingen ruimte voor het zicht van de overledene op de Hemel. Zijn de antwoorden niet bevredigend, dan is het verblijf in het graf zeer onaangenaam en vindt bestraffing plaats. Sommige stromingen ontkennen echter dat deze gebeurtenissen, die wel als een 'eerste oordeel' worden aangeduid, in letterlijke zin plaatsvinden.

CATASTROFES

De Dag des Oordeels zelf wordt voorafgegaan door natuurlijke catastrofes zoals aardbevingen en overstromingen, en begint met een tweevoudig signaal op de bazuin door een aantal engelen. Na het tweede signaal vindt een kosmische catastrofe plaats waarbij de aarde en alle levende wezens, ook de engelen, worden vernietigd. Voor deze opvatting baseert men zich op de uitspraak in de Koran dat alles teniet gaat, behalve God (soera 28: 88). Daarop worden de schepselen opgewekt (*al-qiyama*, 'opwekking'), te beginnen met de engelen. Alle mensen worden verzameld en beoordeeld op hun geloof en daden. De voorstelling bestaat dat de daden van een mens worden opgetekend in een boek. Diegene die bij het Laatste Oordeel het boek, met daarin opgetekend zijn daden, in de rechterhand ontvangt, zal hierna een aangenaam leven in het Paradijs genieten. De bestemming van degene die het boek met daden in zijn linkerhand ontvangt is de Hel. De opstanding wordt onder andere aangeduid met een Arabisch begrip waarin noties als 'terugkeer' en 'herstel', namelijk van het bestaan zoals dat eerder genoten werd, besloten liggen. Een belangrijke voorstelling rond het oordeel is het gebruik van een gigantische weegschaal (*al-mizan*), waarmee de daden van mensen gewogen zullen worden (soera 69, 13-37). De overeenkomst met Oudegyptische en Christelijke voorstellingen is duidelijk. Hierna moeten allen een wankel brug over. De zondaren en ongelovigen verliezen hun evenwicht en vallen in de hel.

HET PARADIJS OF DE HEMEL IN DE ISLAM

In de hemel is het hoogste goed de nabijheid, zelfs, volgens sommigen, het daadwerkelijk aanschouwen van God. Tenslotte zij vermeld dat de bestemming van Hemel of Hel beïnvloed kan worden door de voorspraak van de Profeet Mohammed. Ook bestaat de voorstelling van een tijdelijk, louterend verblijf in de Hel als een vagevuur, net als in het Christendom. Het oordeel wordt in de Islam dus verbonden met de menselijke verantwoordelijkheid voor geloof en daden: "Dit zijn twee tegenpartijen die met elkaar over hun Heer twisten: Voor hen die ongelovig zijn worden kleren geknipt uit vuur terwijl over hun hoofden gloeiend water wordt uitgedrukt. Wat in hun buiken en hun huis is, smelt daardoor. Voor hen zijn er knuppels van ijzer. Telkens als zij van smart eruit wensen te

afb. 2a en 2b
De aartsengel Michael weegt zielen af en houdt en passant een duivel in bedwang. Getijdenboek uit Zuid-Holland, 1488. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam hs. I G 52, f. 148v.

gaan, worden zij erin teruggebracht en [wordt tot hen gezegd]: “Proeft de straf van de verbranding.” Maar God laat hen die geloven en de deugdzame daden doen, tuinen binnengaan waar de rivieren onderdoor stromen. Zij tooien zich daarin met armbanden van goud en met parels en hun kleren zijn daar van zijde. En zij worden geleid tot iets wat goed is om te zeggen en zij worden naar de weg van de lofwaardige geleid.” (soera 22:19-24).

TOT BESLUIT

De hierboven geschetste voorstellingen rond de Dag des Oordeels worden door de Islamitische theologen voor een deel ontleend aan de Koran en voor een - zeer belangrijk - deel vooral aan de profetische traditie, de Soenna, opgetekend in de zogenaamde Traditieliteratuur. Juist in de moderne tijd is deze laatste bron voorwerp van schriftuurlijke en rationele kritiek geworden. Tal van moderne theologen onderschrijven de traditionele voorstellingen niet meer. Ook onder gewone moslims zijn voorstellingen omtrent het hiernamaals aan het veranderen. Om in te gaan op deze belangrijke ontwikkelingen zou té ver voeren.

LITERATUUR

Christendom: *De Katholieke Encyclopaedie*, Amsterdam/ Antwerpen 1955

Islam: D.S. Attema, *De Mohammedaansche Opvattingen omtrent het tijdstip van den jongsten dag en zijn voortekenen*, Amsterdam 1942

L.Gardet, lemma *Kiyama* in: *The Encyclopedia of Islam* V, Leiden 1986², 235-238

J. Idleman Smith en Y. Yazbeck Haddad, *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Albany 1981

De Koran. Weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis, Houten 1989

H. Stieglecker, *Die Glaubenslehren des Islam*, Paderborn/ München/Wien 1962

afb. 3

Het Laatste Oordeel. Getijdenboek uit Zuid-Holland, 1488. Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam hs. IG 52, f. 94v.

Summary

Moral issues regarding the Christian Ten Commandments, the Pillars of Islam and the Negative Confession of the Egyptian Book of the Dead are compared. Then they are further considered in a discussion of the different notions, in Christianity and Islam, of the Judgment of the Dead, the Day of Judgment and heaven or paradise in comparison with, and partly in contrast to, ancient Egyptian religion. In Christianity and Islam, for example, the Day of Judgment is a collective event, whereas this notion is completely absent from the ancient Egyptian judgment which is a purely individual matter.

